

ÚLOHA DOBRÉ VÍRY A DOBRÝCH MRAVŮ VE SPOTŘEBITELSKÉM PRÁVU

EVA DOBROVOLNÁ

Právnická fakulta Masarykovy univerzity, Česká republika

Abstract in original language

Příspěvek se zabývá institutem dobré víry a dobrých mravů a jejich úlohou ve spotřebitelském právu, zejména z pohledu výkladového problému § 56 odst. 1 občanského zákoníku, tedy v souvislosti se zakázanými ujednáními ve spotřebitelských smlouvách. Na obecný úvod k problematice navazují konkrétní praktické problémy. Nakonec jsou dobrá víra a dobré mravy ve spotřebitelském právu rozebrány i z pohledu komparativního v návaznosti na implementaci směrnice práva v oblasti ochrany spotřebitele.

Key words in original language

ochrana spotřebitele, dobrá víra, dobré mravy, občanský zákoník

Abstract

The paper deals with the institute of good faith and good manners and their role in consumer law, particularly in view of the interpretative problem of § 56 subsection 1 of the Civil Code, namely in connection with prohibited terms in consumer contracts. The general introduction is followed by the concrete practical problems. Finally, the good faith and good manners in consumer law are discussed from a comparative perspective in relation to the implementation of the european directions on the consumer protection.

Key words

consumer protection, good faith, good manners, Czech Civil Code

1. Obecně

Terminologické problémy již tradičně provází právní vědu.¹ Dokonce by se dalo tvrdit, že jsou její imanentní součástí. K těmto problémům se zejména po vstupu České republiky do Evropské unie přidaly ještě problémy vzniklé nedůsledným či nepřesným překladem právních pojmů. O to důležitější je tedy role interpretace práva, která by měla tyto neduhy překlenout.

Dobrá víra a dobré mravy jako by byly již předurčeny k podobným problémům. Ačkoliv se snad bude čtenáři vzdělanému v oboru práva zdát zbytečné vymezení daných pojmů, dovolím si je přesto učinit. Zejména

¹ srov. např. podrobný terminologický rozbor pojmů právo, morálka a mrav v prvorepublikovém spise Dr. Vladimíra Kubeše *In* Kubeš, V. Smlouvy proti dobrým mravům. Brno-Praha: Orbis, 1933, s. 3-21

vzhledem k vymezení východiska k dalším úvahám a zasazení uvedených pojmů do spotřebitelského práva², neboť, jak uvidíme níže, ve spotřebitelském právu se jejich význam posouvá.

Dobrou vírou se rozumí objektivně posuzované vědomí jedince o souladu jednání s právem.³ Dobrá víra je tedy v kontextu českého práva kategorií subjektivní, ač objektivně posuzovanou a postrádá hodnotový základ. Dobré mravy jsou naproti tomu kategorií objektivní, jedná se o souhrn společenských, kulturních a mravních norem, jež v historickém vývoji osvědčují jistou neměnnost, vystihují podstatné historické tendence, jsou sdíleny rozhodující částí společnosti a mají povahu norem základních.⁴ Dobré mravy tedy vyjadřují hodnotové zaměření společnosti.

2. Výkladový problém § 56 odst. 1 občanského zákoníku

Ačkoliv tedy, jak vyplývá z uvedeného vymezení, se jedná o dva různé pojmy, český právní řád tuto skutečnost v ustanovení § 56 odst. 1 zákona č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „OZ“) nereflakuje. Protože se jedná o nepřesné použití termínů, vzniklé chybnou transpozicí směrnice 93/13/EHS, je třeba překlenu tuto terminologickou nepřesnost výkladem.

Obsahem předmětného ustanovení je zákaz takových ujednání ve spotřebitelských smlouvách, která v rozporu s požadavkem dobré víry znamenají k újmě spotřebitele značnou nerovnováhu v právech a povinnostech stran. Terminologický výraz „dobrá víra“ však úplně přesně nekorresponduje s tím institutem, který měla na mysli směrnice 93/13/EHS o nepřiměřených podmínkách ve spotřebitelských smlouvách, jejíž transpozicí se uvedené ustanovení do občanského zákoníku dostalo. Pod pojmem dobrá víra ve smyslu tohoto ustanovení je nutno chápat mravní kategorii, která poskytuje korektiv nerovnováznému právnímu vztahu mezi spotřebitelem a dodavatelem. Oficiální český překlad směrnice přitom zní „v rozporu s požadavkem přiměřenosti“.

Z uvedeného lze dovodit následující. Nejednalo by se o výkladový problém, kdyby pouze český zákonodárce zaměnil pojem dobré mravy pojmem dobrá víra. Výklad těchto pojmů je, jak výše uvedeno, v teorii a praxi víceméně ustálený. O výkladový problém však jde proto, že zákonodárce používá pojem „dobrá víra“ v rozporu s požadavkem, který na něj klade směrnice.

² Pojem „spotřebitelské právo“ je v textu používán v zažitém významu tohoto termínu – zahrnující jak soukromoprávní a veřejnoprávní národní právní úpravu, tak příslušné směrnice Evropské unie týkající se ochrany spotřebitele.

³ Švestka, J., Spáčil, J., Škárová, M., Hulmák, M. et al. Občanský zákoník I. § 1 až 459. Komentář. 2. vydání. Praha : C.H. Beck, s. 541

⁴ rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 17.5.2001, sp. zn. 2 Cdo 263/2001

Nepřímý účinek směrnic má za následek, že takové ustanovení zákona, které je s ní v rozporu, je třeba vykládat ve světle směrnice, čímž lze tento problém vyřešit.

Dobrá víra, jakožto vědomí jedince o souladu jednání s právem, pojmově nemůže do ustanovení § 56 odst. 1 zapadat. Navíc v situaci, kdy dle judikatury Nejvyššího soudu dobrá víra slouží tomu, kdo se jí dovolává a ten je pak povinen nést o ní důkazní břemeno, což by důsledek důsledného uplatnění pravého významu tohoto pojmu mohl vést k jednání zakázaného směrnicí, a to nepřípustnému přenášení důkazního břemene na spotřebitele.

Pojem dobré víry by tedy bylo vhodnější nahradit přesnějším termínem. Pojem „dobré mravy“ dle § 39 OZ by tak jistě do uvedeného ustanovení zapadal lépe. Zásadní otázkou však nepochybně je, jak se k problému staví směrnice, na základě které se uvedené ustanovení dostalo do našeho občanského zákoníku. Ta, jak bylo naznačeno, používá termín „přiměřenost“. Z méně pochopitelného důvodu zákonodárce tento pojem nerefletoval, ačkoliv se významově zdá být nejpřiléhavější. Účelem ustanovení je totiž zabránit tomu, aby spotřebitel souhlasil s podmínkou, která je v poměru ke konkrétnímu právnímu vztahu nepřiměřenou. Pojem dobrých mravů by, ačkoliv je snad významově blíže, byl příliš úzký, v konkrétní situaci totiž může teoreticky nastat případ, kdy je objektivně podmínka ve smlouvě v rozporu s dobrými mravy, ovšem na základě vyjednávacích pozic stran a okolností případu přiměřená.

Někteří autoři zastávají názor, že pojem dobrá víra je v daném kontextu pojmem vhodným, je však jej třeba vykládat v kontextu se spotřebitelskou politikou EU.⁵ Jiní považují kategorii dobré víry v daném ustanovení za „dobrou víru v objektivním smyslu, tedy jakousi generální klauzuli odkazující na jisté obecné morální hodnoty“⁶ a tuto odlišují od dobré víry v subjektivním smyslu, která představuje dobrou víru tak, jak bylo vylíčeno výše a uplatňující se např. při vydržení.⁷

Je tedy otázkou, jak se s daným terminologickým a posléze i výkladovým problémem vyrovnat. Dle mého názoru by bylo nejjednodušší použít pojem užitý směrnicí 93/13/EHS, čímž by se zabránilo případným výtkám Evropské komise k implementaci směrnice a bylo by dosaženo výkladového prostoru, který byl směrnicí zamýšlen, neboť nelpí na posuzování smluvní podmínky na základě dobrých mravů či dobré víry, nýbrž na základě

⁵ např. Forte, A.D.M. *Good faith in contract and property*. Oregon : Hart Publishing, 1999, s 183

⁶ Tégl, P. Poctivost a důvěra jako dobrá víra v objektivním smyslu – terminologický problém. *In* Pauknerová, M., Tomášek, M. *Proměny soukromého práva*. Praha : Karolinum, 2009, s. 101

⁷ § 34 OZ

přiměřenosti, čímž je možné mnohem více reflektovat aktuální vyjednávací postavení smluvních stran při jednáních o smluvních podmínkách.

Nutno podotknout, že s rozebíranou situací se uspokojivě vyrovnal Návrh nového občanského zákoníku, který používá v § 1782 pojem „v rozporu s požadavkem přiměřenosti“.

3. Relativní versus absolutní neplatnost

Závažnější než terminologický problém vyvolávala spíše skutečnost, že občanský zákoník nepřiměřená ujednání ve smlouvách považoval pouze za relativně neplatná, čili závislá na dovolání se ze strany spotřebitele (§ 40a). Novelou občanského zákoníku provedenou zákonem č. 155/2010 Sb., kterým se mění některé zákony ke zkvalitnění jejich aplikace a ke snížení administrativní zátěže podnikatelů,⁸ byla relativní neplatnost nahrazena neplatností absolutní tak, jak to vyžadovala Komise Evropské unie na základě výkladu směrnice č. 93/13/EHS a příslušná judikatura Evropského soudního dvora např. ve věci *Murciano Quintero*⁹. S politováním lze však konstatovat, že návrh nového občanského zákoníku se vrací k relativní neplatnosti nepřiměřených smluvních podmínek (§ 1784).

Přivítat naopak lze, že návrh nového občanského zákoníku nevyklučuje použití ustanovení o nepřiměřených smluvních podmínkách na ujednání vymezující předmět plnění smlouvy nebo jeho cenu, pokud budou nejasná a nesrozumitelná.

4. Role způsobu sjednání nepřiměřené smluvní podmínky

Působnost aplikace ustanovení o nepřiměřených podmínkách ve spotřebitelských smlouvách na veškeré spotřebitelské smlouvy nebo jen na ty sjednané adhézním, či ve směrnicové terminologii individuálním způsobem, je další častou diskusní otázkou. V této oblasti OZ poskytuje vyšší standard než směrnice, neomezuje nijak použití ustanovení o nepřiměřených podmínkách, což je samozřejmě v souladu se směrnicí, neboť ta umožňuje členskému státu, aby standard ochrany spotřebitele zvýšil. Směrnice sama totiž omezuje použitelnost ustanovení o nepřiměřených smluvních podmínkách pouze na ty, které nebyly sjednány individuálním způsobem. Členské státy se s daným ustanovením směrnice vyrovnaly různě. Např. ustanovení zakotvující neplatnost nepřiměřené smluvní podmínky spočívající v oprávnění dodavatele odstoupit od smlouvy bez dostatečného zákonného nebo smluvního důvodu platí v rakouském

⁸ Ke změnám, které novela přinesla blíže Selucká, M. *Ochrana spotřebitele: nenápadná změna se zásadními dopady*. *Právní rozhledy*. 2010, č. 14, s. 513-517

⁹ rozsudek Evropského soudního dvora ze dne 27.6.2000, sp. zn. C-240-244/98 ve věci *Murciano Quintero*, ukládající členským státům zkoumat z moci úřední, nikoliv pouze na základě námitek spotřebitele, nepřiměřenost smluvních podmínek

právu pouze pro podmínky sjednané adhezně za situace, kdy se dodavateli nepodaří prokázat, že byly sjednány individuálně.¹⁰ Nepřiměřené smluvní podmínky tak jsou v rakouském právu rozděleny do dvou skupin - smluvní podmínky, které jsou nezávazné vždy (např. že dodavatel podmíní smlouvu nepřiměřeně dlouhou lhůtou pro jeho přijetí nebo odmítnutí návrhu spotřebitele) a smluvní podmínky, které jsou nezávazné v případě, že dodavatel neprokáže, že byly sjednány individuálně (např. taková smluvní podmínka, která vylučuje odpovědnost dodavatele za náhradu škody způsobené na věci, která mu byla svěřena spotřebitelem).

5. Návrh horizontální směrnice o právech spotřebitelů¹¹

Návrh horizontální směrnice o právech spotřebitelů je revizí 4 zásadních „spotřebitelských“ směrnic¹², mimo jiné i směrnice o nepřiměřených podmínkách ve spotřebitelských smlouvách. Otázka rozebíraná v tomto příspěvku však nespadá do jejího rozsahu. Institut dobré víry se však na jednom místě ve směrnici objevuje. Jedná se o čl. 2 odst. 14, který definuje pojem „náležitá profesionální péče“. Touto se rozumí „úroveň zvláštních dovedností a péče, kterou lze od obchodníka ve vztahu ke spotřebiteli rozumně očekávat a která odpovídá poctivým obchodním praktikám a/nebo obecné zásadě dobré víry v oblasti obchodníkovy činnosti“. Není pochyb, že i zde je pojem „dobrá víra“ myšlen v širším kontextu než v jeho významu obvyklé chápáním v českém právním prostředí, tedy jako subjektivního psychického stavu jednajícího. Institut dobré víry v citovaném ustanovení horizontální směrnice je třeba posuzovat jako kategorii mravní, resp. jak uvádí P. Tégl kategorii mravních (morálních) pravidel mezilidského styku, čili v jejím objektivním smyslu.¹³ S tímto názorem se plně ztotožňuji.

6. Nemravná výše smluvní pokuty ve spotřebitelských vztazích a rozhodčí doložky

Praxe občanského práva v oblasti ochrany spotřebitele v poslední době ukázala potřebu výkladu a aplikace institutu dobrých mravů v souvislosti s výší smluvní pokuty a rozhodčími doložkami.

¹⁰ k tomu § 6 odst. 2 Konsumentenschutzgesetz (rakouský zákon o ochraně spotřebitele)

¹¹ ke stažení např. na <http://www.mpo.cz/dokument52420.html>

¹² směrnice 85/577/EHS o smlouvách uzavřených mimo obchodní prostory, směrnice 93/13/EHS o nepřiměřených podmínkách ve spotřebitelských smlouvách, směrnice 97/7/EHS o smlouvách uzavřených na dálku a směrnice 1999/44/EHS o prodeji spotřebního zboží na dálku

¹³ Tégl, P. Poctivost a důvěra jako dobrá víra v objektivním smyslu – terminologický problém. In Pauknerová, M., Tomášek, M. Proměny soukromého práva. Praha : Karolinum, 2009, s. 101

Otázka výše smluvní pokuty odporující dobrým mravům ve smyslu § 39 OZ byla řešena v rozhodovací praxi Nejvyššího soudu v četných rozhodnutích. Pro představu uveďme některá významnější rozhodnutí.

Rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 27.4.2006 sp. zn. 33 Odo 938/2004 spíše než uvedením konkrétní výše smluvní pokuty, která by mohla být považována za nemravnou použil argumentaci institutem přiměřenosti, když konstatoval, že „ujednání, jímž se zájemce ve zprostředkovatelské smlouvě zaváže zaplatit zprostředkovateli smluvní pokutu v případě, že odmítne uzavřít smlouvu s nabyvatelem, jehož zprostředkovatel obstaral, ač byly splněny všechny jím požadované podmínky, neodporuje dobrým mravům, byla-li sjednána v přiměřené výši.“ Toto rozhodnutí reflektuje skutečnost, že ne vždy musí být smluvní pokuta v určité výši považována bez dalšího za neplatnou. Hledisko přiměřenosti umožňuje velice efektivně zohlednit vyjednávací postavení stran a konkrétní okolnosti daného případu.

Naopak v rozsudku Nejvyššího soudu ze dne 30.5.2007, sp. zn. 33 Odo 438/2005 byla konstatována konkrétní výše smluvní pokuty, která se v rozhodovací praxi Nejvyššího soudu ustálila: „ Zatímco smluvní pokuta sjednaná ve výši zhruba 0,5 % denně z dlužné částky je posuzována jako platné ujednání, které je v souladu s dobrými mravy, ujednání o smluvní pokutě ve výši 1 % denně je považováno za neplatný právní úkon.“

Ačkoliv se v daných rozhodnutích opírá Nejvyšší soud o argumentaci § 3 odst. 1, případně § 39 OZ, domnívám se, že by se stejně tak, ne-li vhodněji, dalo argumentovat i § 56 odst. 1 OZ, neboť i ujednání o smluvní pokutě lze považovat za smluvní podmínku. Je potom otázkou, zda je § 56 odst. 1 OZ tak jako §§ 3 odst. 1 a 39 OZ ustanovením obecným nebo ustanovením k nim speciálním. Na vztah § 39 OZ a § 56 odst. 1 OZ existují odlišné názory. Někteří autoři je považují za ustanovení obecná¹⁴, jiní usuzují naopak, že ustanovení § 56 odst. 1 OZ je vůči ustanovení § 39 OZ ustanovením speciálním.¹⁵ Osobně se ztotožňuji s posledně uvedeným názorem. Systematikou zákona díky chaotickému uspořádání ustanovení o spotřebitelských smlouvách v OZ a chaotické uspořádání speciálních a obecných ustanovení spotřebitelského práva v ustanoveních § 51a až 56 OZ k přesvědčivé argumentaci o generálnosti a speciálnosti předmětných ustanovení dojít nelze. Vycházet se však dá z omezené osobní působnosti ustanovení spotřebitelských smluv, které se vztahují dle § 52 OZ na smlouvy, kdy na jedné straně stojí dodavatel a na druhé spotřebitel. Ustanovení § 39 OZ se pak vztahuje na všechny fyzické a právnické osoby a stát, jedná-li se o jejich majetkové vztahy, pokud je neupravují jiné zákony

¹⁴ Hulmák, M. In Švestka, J., Spáčil, J., Škárová, M., Hulmák, M. a kol. Občanský zákoník I. § 1 až 459. Komentář. 2. vydání. Praha : C.H.Beck, 2009, s. 542

¹⁵ Selucká, M. Občanský zákoník. Velký akademický komentář. Praha : Linde Praha, 2008, s. 382

(§ 1 odst. 2 OZ). Z tohoto důvodu se přikláním k názoru, že je § 56 odst. 1 OZ ustanovením obecným vůči § 39 OZ. Většinou bude nepřiměřená smluvní podmínka zasahovat jak rozsah § 39, tak § 56 odst. 1 OZ. Nicméně při těchto úvahách je však třeba brát v potaz skutečnost, že dosah § 56 odst. 1 OZ je širší než dosah § 39 OZ. Ustanovení § 56 odst. 1 OZ stanoví mravní kategorii (dobrá víra) je širší a je třeba jej vykládat v duchu směrnice a doplnit požadavkem přiměřenosti. Proto se může stát, že smluvní podmínka bude neplatná pouze pro svou nepřiměřenost dle § 56 odst. 1 OZ a nikoliv pro rozpor s dobrými mravy dle § 39 OZ.

Pokud pak jde o rozhodčí doložky ve spotřebitelských smlouvách, jedná o otázku velice frekventovanou a na výsost praktickou. Úvahy o vztahu rozhodčích doložek a institutů dobré víry a dobrých mravů ve spotřebitelských smlouvách jsou zejména determinovány iniciativami orgánů Evropské unie, které se k rozhodčím doložkám ve spotřebitelských smlouvách nestaví odmítavě, spíše naopak,¹⁶ ovšem vyžadují naplnění určitých kritérií a zásad, která zaručují rovnováhu sporných stran v rozhodčím řízení.¹⁷ V úvahu proto rozhodně nepadají teoretické či praktické názory, že sjednávání rozhodčích doložek ve spotřebitelských smlouvách je v rozporu s dobrými mravy a jako takové způsobuje jejich absolutní neplatnost. Sjednávání rozhodčích doložek ve spotřebitelských smlouvách tedy možné je, přičemž spotřebitele v tomto ohledu chrání právě ustanovení § 56 odst. 1 OZ, dle kterého by rozhodčí doložky mohly být posuzovány jako nepřiměřené smluvní ujednání.

Situace by byla o poznání jasnější, kdyby zákonodárce důsledněji transponoval směrnici o nepřiměřených podmínkách ve spotřebitelských smlouvách do našeho právního řádu. Za jednu z nepřiměřených podmínek totiž považuje směrnice takovou smluvní podmínku, která zbavuje spotřebitele práva podat žalobu nebo použít jiný opravný prostředek, zejména umožňující požadovat na spotřebiteli, aby předkládal spory výlučně rozhodčímu soudu, na který se nevztahují ustanovení právních předpisů, nebo bránění uplatnění tohoto práva, nepřiměřené omezování důkazů, které má spotřebitel k dispozici, nebo ukládání důkazního břemene, které by podle použitelných právních předpisů mělo příslušet druhé smluvní straně, spotřebiteli.¹⁸ Tato nepřiměřená smluvní podmínka však v demonstrativním výčtu § 56 odst. 3 OZ obsažena není.

¹⁶ Zelená kniha o alternativních způsobech řešení sporů v oblasti občanského a obchodního práva (COM(2002)196)

¹⁷ doporučení Komise 98/257/ES

¹⁸ příloha směrnice 93/13/EHS o nepřiměřených podmínkách ve spotřebitelských smlouvách, odst. 1 písm. q), dostupná v českém překladu na <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31993L0013:CS:HTML>

6. Úloha dobré víry a dobrých mravů ve spotřebitelském právu - závěr

Z uvedeného textu lze vyvodit několik závěrů o úloze dobré víry a dobrých mravů ve spotřebitelském právu.

Instituty dobré víry a dobrých mravů ve spotřebitelském právu je třeba vykládat modifikovaně, odlišně od jejich obecného chápání v českém soukromém právu.

Institut dobré víry, který zákonodárce použil v ustanovení § 56 odst. 1 OZ je nutno vnímat modifikovaně a oprostít se od zažitě představy českého práva o významu tohoto institutu. Úlohou dobré víry jako mravní kategorie ve spotřebitelském právu je vyrovnání nerovnovážných právních pozic mezi dodavatelem a spotřebitelem. Jejím účelem je zabránit platnosti a tím preventivně i sjednávání nepřiměřených smluvních podmínek, které takovou nerovnováhu způsobují.

Institut dobrých mravů plní ve spotřebitelském právu funkci korektivu, který má užší aplikační dosah oproti institutu dobré víry ve smyslu § 56 odst. 1 OZ. Ustanovení § 39 OZ je k ustanovením obecným k § 56 odst. 1 OZ.

Uplatnění institutů dobrá víra a dobré mravy je třeba při posuzování toho, zda je smluvní podmínka platná či neplatná, konfrontovat požadavkem přiměřenosti ve smyslu směrnice o nepřiměřených podmínkách ve spotřebitelských smlouvách, neboť je třeba ustanovení § 56 odst. 1 OZ vykládat eurokonformně. Při posuzování přiměřenosti či nepřiměřenosti smluvní podmínky je třeba brát v potaz vyjednávací pozice stran a míru rovnovážnosti spotřebitelského právního vztahu.

Literature:

- Forte, A.D.M. Good faith in contract and property. Oregon : Hart Publishing, 1999, s. 183
- Hulmák, M. In Švestka, J., Spáčil, J., Škárková, M., Hulmák, M. a kol. Občanský zákoník I. § 1 až 459. Komentář. 2. vydání. Praha : C.H.Beck, 2009, s. 541-542
- Kubeš, V. Smlouvy proti dobrým mravům. Brno-Praha: Orbis, 1933, s. 3-21
- Selucká, M. Občanský zákoník. Velký akademický komentář. Praha : Linde Praha, 2008, s. 382

- Selucká, M. Ochrana spotřebitele: nenápadná změna se zásadními dopady. *Právní rozhledy*. 2010, č. 14, s. 513-517
- Tégl, P. Poctivost a důvěra jako dobrá víra v objektivním smyslu – terminologický problém. In Pauknerová, M., Tomášek, M. *Proměny soukromého práva*. Praha : Karolinum, 2009, s. 101

Contact – email

dobrovolna.eva@mail.muni.cz